

Ірина Кочан

ORCID: [Orcid.org /0000-0002-5709-2933](https://orcid.org/0000-0002-5709-2933)

УДК 811.161

DOI: 10.31558/1815-3070.2023.45.13

РЕТЕРМІНІЗАЦІЯ ЗООЛЕКСЕМ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ МОВІ

Розглянуто лексико-семантичні процеси переходу зоологічних назв в інші терміносистеми, де вони втрачають своє первинне значення і починають позначати цілком інші поняття. За відповідними словниками (як загальномовними, так і вузькофаховими) з'ясовано їхні дефініції та встановлено зв'язок із зооназвою, виявлено спосіб перенесення її в іншу терміносистему, що є невід'ємним показником професійної мовної картини світу. Визначено наукові галузі, у які проникли такі термінолексемі, підставу та шляхи перенесення назви. Оскільки термінолексика охоплює не лише терміни, а й професіоналізми, професійні жаргони, номенклатурні знаки, то усі вони потрапили в поле нашого зору.

Серед термінолексем виявлено однослівні та багатослівні структури, яким притаманні полісемія, омонімія, пов'язані як з однаковими ознаками перенесення назви в іншу терміносистему, так і з різними.

Зооніми зафіксовані в різних сферах нашого життя: ботаніці, медицині, техніці, спорті, військовій та военній галузі, мистецтві, астрономії, геології тощо. Кожній із них приділена окрема увага.

Ключові слова: термінолексика, зооназви, мовна і наукова картини світу, ретермінізація, українська мова.

Окреслення проблеми. У науці іманентно поєднуються процеси її диференціації та інтеграції. Тому вона розбудовується вглиб (створюючи нові теорії та розвиваючи відомі) і вшир (створюючи нові галузі знань у зонах “зіткнення” з іншими науками). У ХХ ст. активізувався процес інтеграції, взаємопроникнення, синтезу наук і наукових дисциплін, об'єднання їх і їхніх методів у єдине ціле, стирання меж між ними. Сьогодні майже кожна наукова дисципліна містить у своєму складі загальнонаукові, міжнаукові і власне фахові терміни. І кожна з цих груп у конкретній науці виявляє свою специфіку, наповнюючись семантикою конкретної галузі знань, зумовлюючи певні нюанси порівняно з основним значенням терміна, розширюючи чи звужуючи основне значення терміноодиниці. Зупинімося лише на явищі переходу термінолексем з однієї фахової сфери в іншу.

Стан дослідження проблеми. Ці явища привертали до себе увагу багатьох учених. Так, Г. Сергєєва проаналізувала процеси міграції економічних терміноодиниць у систему правничої термінології (Сергєєва 2011), М. Кухарчишин – перехід біологічних назв в інші фахові терміносистеми (Кухарчишин 2019). Т. Гуменюк – лексико-семантичні процеси в телевізійній фаховій мові (Гуменюк 2016). Соматичну метафору в географічній термінолексичі детально описали Н. Сокіл-Клепар (Сокіл-Клепар 2016), Т. Черненко (Черненко 2019), а в залізничній термінології – С. Лагдан (Лагдан 2018).

Зоологічні назви – надзвичайно потужний і цікавий пласт наукової лексики, який привертав до себе пильну увагу не лише фахівців (І. Верхратський, О. Ковалевський, Д. Заболотний, М. Кащенко, К. Ситник, В. Топачевський та багато інших), а й філологів, зокрема лінгвістів, які досліджували зоологічні назви в *історичному* аспекті (В. Карпова), *діалектному* просторі (Г. Аркушин, Е. Дейниченко, П. Чучка), у *художніх* текстах (Я. Шебестян) тощо. Зацікавили науковців зоологізми й у фразеологічних висловах (О. Голдун, З. Дубравська, О. Левченко, О. Новікова), і в ономастиці (О. Кирилюк, М. Сюсько), переосмислення зоонімів у молодіжному мовленні (М. Баган). Її описували також К. Долбіна, О. Кирилюк, С. Ковтюх, М. Котус, Н. Радченко, Я. Шебестян та ін.

У полі нашого зору – назви тварин, які трансформувалися в інші терміносистеми, набувши нового значення. Термінологічна лексика – це група спеціальних назв, що охоплюють власне терміни, професіоналізми, професійні жаргонізми (сленгізми), номенклатурні одиниці. Це поняття ширше за термінологію, бо охоплює слова і словосполучення, що окреслюють широку сферу їхнього вживання у науковому і фаховому мовленні.

Зоолексеми в інших терміносистемах на позначення наукових понять не були ще об'єктом детального лінгвістичного опису, тому предметом дослідження у цій статті стала ретермінізація (транстермінізація) назв тварин, птахів, риб, комах, плазунів тощо, які перейшли в інші терміносистеми і набули цілком іншого значення, позначаючи нові поняття. Беремо до уваги лише національні назви.

Виклад основного матеріалу. Ретермінологізація (ретермінізація) – процес переходу термінів з однієї науки в іншу. Рух зоолексем в інші галузі знань ще не був у полі зору лінгвістів, що зумовлює **актуальність** теми. Тому **мета статті:** розглянути перехід зоологічних назв в інші терміносистеми і зміну їхнього первісного значення. **Завдання:** визначити поняття ретермінізації в науці; окреслити конкретні галузі, у які переходять зоологічні назви, сконкретизувати підстави для їх перенесення в інші наукові сфери; вказати, які види термінолексики найбільше і найчастіше трансформуються.

Об'єктом дослідження є зоологічна термінолексика на позначення: риб, плазунів, ссавців, птахів, павуків тощо, виписана із загальномовних та спеціальних словників.

Предметом дослідження – процеси переходу цих зоонімів у конкретні терміносистеми, підстави зміни прямого значення на переносні, ознаки вторинної номінації в кожному конкретному випадку.

Методи дослідження: елементи компонентного аналізу, зіставлення вихідного і похідного значень, визначення особливостей трансформації семантичних компонентів, прийоми описового методу, контекстного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Термін як одиниця наукового світу має потужний семантикотворчий потенціал, тому застосування термінолексем одних наукових галузей в іншому значенні є одним із термінотворчих прийомів у

науковій мові. На прикладах міжнаукових термінних запозичень, які в результаті образного переосмислення перейшли з однієї терміносистеми до іншої і вживаються в прямому значенні в одній науці, а в переносному – в іншій, можна побачити реалізацію внутрішніх смислових можливостей термінів. Зоологічний термін, засвоюючись певною наукою або галуззю, набуває в ній свого власного значення.

Мовна та наукова картини світу – це породження різних видів свідомості: повсякденної та наукової, у них різні цілі. Мовна картина світу змінюється не так швидко, як наукова, план змісту наукової картини світу обмежений об'єктивним світом, натомість мовна картина світу містить не лише об'єктивний світ, а й усе те, що існує в свідомості (суб'єктивні оцінки, моральні категорії тощо). Більшість науковців упевнені, що національна наукова картина світу та мовна картина світу нації тісно пов'язані і впливають одна на одну. Водночас вплив мовної картини видається більшим, ніж вплив національної наукової картини, оскільки під час термінізації використовують не лише лексичний запас літературної мови, а і її словотворчу систему, образність, моделі семантичних перенесень. Як стверджують лінгвісти, слова та їхні значення живуть не окремим життям, віддаленим один від одного, а з'єднуються незалежно від нашої свідомості в різні групи, причому основою для такого об'єднання є подібність або пряма протилежність основного значення.

Як відомо, зоологія у свою чергу поділяється на низку наук, кожна з яких вивчає певну групу тварин. Її назви можуть переходити в інші наукові чи виробничо-технічні галузі, різні сфери людської діяльності. Тобто спостерігаємо семантичну деривацію, спричинену як зовнішньомовними, так і внутрішньомовними чинниками. Найбільшу кількість зоолексем зафіксовано у:

А) ботанічній номенклатурі: *баранячий горошок, бусяк (бусячий писок), верблюжа колючка, ведмеже вушко (вухо), вовча лапа, вовче лико, вовче тіло, вовчий горох, вовчий сон, вовчі ягоди, вороняче око, гусяча лапка, гусяча цибулька, журавельник, заяча капуста, заяча конюшина, заяча кривця, заячий мак, заячий салат (заяча салата), заячий холодок, кінський каштан, кінський щавель, котяча лапка (котяча лапочка), котяча м'ята (кошача м'ята), котячий горошок, куряча трава, ластовине зілля, мамонтове дерево, мишачий горошок, оленячий мох, собача кропива, собача петрушка, собачі реп'яхи, собача рожка, собаче мило, собачі ягоди, тигрова лілія, тигровий горіх, чаплинник тощо;*

Б) мінералогії: *баранячий лоб, вовчий грот, зміювик, мамонтова печера, півнячий гребінь, око тигра;*

В) медичній сфері: *бичаче серце, вовча паща, ведмежа хвороба, вовчак, вовчий лишай, вухо макаки, вухо кажана, гусячий дерматит, гусяча лапа, гусяча шкіра, грудна жаба, жаб'яча пухлина, заяча губа, котяче вухо, курячі груди, мавпяча віспа, мушки в очах, пташиний грип, свинка, свинячий грип, симптом «крокодилячих сліз», собача ямка, собаче ікло, слонова хвороба, суглобова миша, тигрове серце, «тюленьча» лапа, черевна жаба;*

Г) спортивній: *кінь, козел, ластівка, слон, бик;*

Д) технічній: бики, гусак, гусениця, жабка, журавель, їжак, мушка, кішка, собачка;

Е) астрономічній: сузір'я Великої Ведмедиці, Гончих Псів, Риб, хамелеон;

Є) економічній: бики, ведмідь, заць, ринок «биків», ринок «ведмедів»;

Ж) мистецькій: журавель, коза, черепашка;

З) геологічній: баранячий лоб, вовчий грот, мамонтова печера;

И) мисливській, військовій: вовча яма, мушка, їжак, яструбок тощо.

Є й суто наукові терміни: *Кім Шредінгера* (квантова механіка) – квантова суперпозиція, перебування одночасно у двох станах; *кінська сила* (фізика) – одиниця вимірювання потужності.

Дані лексикографічних джерел переконують нас у тому, що в останні роки активізувався перехід термінів з однієї терміносистеми в іншу в результаті посилення двох тенденцій: філіації наукових знань та інтеграції окремих дисциплін (Кузнєцова 2010).

За структурою традиційно це й однослівні назви-іменники, й кількаслівні словосполучки різної моделі, де зооназва виражена іменником чи прикметником. Почнімо від іменникових термінолексем, у яких підставою для семантичної деривації може бути зовнішня подібність, внутрішня (функціональна) подібність чи обидві ознаки разом.

1. Так, за **зовнішньою** подібністю мігрувало чимало зоологічних термінів в інші терміносистеми. Напр.: **лисички** – їстівні гриби рудувато-жовтого кольору (ВТССУМ 2007: 614) (перенесення за подібністю кольору); **свинка** (*мед.*) – народна назва паротитної інфекції, при якій вірус уражує залозисту тканину (переважно слинні та вушні залози), нервову систему. Підстава для перенесення – опуклість шиї, голови як у свині (<https://into-sana.ua/enc/parotit-svinka-u-ditej/>); **слоновість** (*мед.*) – захворювання людини, що супроводжується значним і стійким потовщенням шкіри і підшкірної клітковини; елефантія. (ВТССУМ 2007: 1345), тобто нога стає подібною до кінцівок слона. Аналогічно зовнішня подібність домінує у термінолексемах: **їжачник** – рід багаторічних трав'янистих рослин та напівкущів родини лободових (ВТССУМ 2007: 509), **їжак** – *військ.* навхрест скріплені та обмотані колючим дротом колоди або рейки, що їх використовують проти ворожих танків та піхоти (ВТССУМ 2007: 509); **змійовик** – зігнута у вигляді спіралі труба, призначена для поверхневого теплообміну (ВТССУМ 2007: 466);

Перенесення за **функцією** домінує у фахових назвах здебільшого технічної сфери: **гусениця** – широкий ланцюг, що накладається на колеса трактора, танка і т.ін. для підвищення прохідності машин (ВТССУМ 2007: 267) (підстава для перенесення – подібність руху гусені); **заць** (*екон.*) – нелегальний маклер, який таємно, без дозволу біржового комітету проникає на біржу для здійснення торговельних угод (ФЕС 2005: 198). Підстава для перенесення – *розм.* значення слова: безквитковий пасажир або глядач у театрі, кіно і т. ін. тобто нелегал; **яструбок** – назва літака-винищувача, уживана в період Другої світової (ВТССУМ 2007: 1650) – перенесення за функцією: хижі птахи, які можуть досягати швидкості понад 100 миль на годину. Вони чудово бачать з великої

відстані і полюють на дрібних тварин (підстава для перенесення функційна: добре бачити, швидко літати, полювати на здобич).

Більшість таких термінолексем – багатозначні. Серед них виділяємо терміни, утворені за однаковими критеріями: **мідянка** – 1) змія родин вужоподібних, мідного або сірого кольору; 2) зелений наліт, що утворюється внаслідок окислення міді (ВТССУМ 2007: 670) (домінує перенесення за зовнішніми ознаками); **хамелеон** -а, ч. 1) скло, лінзи для окулярів, *здатні змінювати* затемненість залежно від освітленості приміщення, простору; окуляри з такими лінзами; 2) *хім.* елемент манган, сполуки якого в розчинах *змінюють своє забарвлення* (ВТССУМ 2007: 1555) (підстава для перенесення – спільна ознака, функція).

Деякі назви можуть мати й різні ознаки для перенесення. Напр.: **кінь** – 1) оббита шкірою колода на чотирьох ніжках для гімнастичних вправ; кобила (ВТССУМ 2007: 542) – зовнішня і функційна подібність: на нього треба заскочити і зіскочити з нього; 2) шахова фігура (лише зовнішня подібність), тобто різні значення утворені за різними критеріями. Аналогічно: **метелик** – *розм.* терміново випущений листок із стислим повідомленням про щонебудь, із закликком; листівка, прокламація // книжечка, брошурка, (тобто короткий термін існування – функційна ознака); і за зовнішньою подібністю – краватка у вигляді банта (форма метелика), де кожне значення утворене за різними критеріями (ВТССУМ 2007: 663); **жучок** – *техн.* пристрій для прослуховування (підстава – зовнішня подібність: дрібна комаха темного кольору; і функційна – залазити в недоступні, малопомітні місця, щілини) (<https://wikipedia.org/wiki>).

Деякі трансформовані лексеми виявляють полісемію у межах однієї галузі, наприклад, **технічний**. Так, термінолексема **гусак** у технічній галузі може позначати 1) металевий рукав, на якому тримається лампа для освітлення робочого місця токаря, слюсаря, кресляра тощо; 2) різновид крана з водою. (ВТССУМ 2007 : 267); **журавель** – 1) довга жердина, приладнана біля колодязя як важіль для витягування води, або й весь пристрій з такою жердиною (ВТССУМ 2007: 371). 2) мікрофон на довгому штативі (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>).

Спостерігаємо це явище й у **спортивній** сфері, де позначають:

спортивні снаряди: **козел** – *спорт.* Гімнастичний прилад для перестрибування, що має форму короткої колоди на чотирьох високих ніжках, оббитої шкірою або дерматином, 2) *мет.* метал, сплав, який застиг під час плавлення й прилипнув до стінок печі, ківша (ВТССУМ 2007: 551);

вправи: **ластівка** (вправа) – вправа «ластівка», або горизонтальна рівновага, – це поза, в якій людина стоїть на одній нозі, іншу випрямляє і підіймає назад до відмови, нахилляє корпус і розводить руки в сторони (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>);

елементів спортивних ігор, шахових фігур: слон – шахова фігура, що пересувається по діагоналі на будь-яку кількість клітин (ВТССУМ 2007: 1345); *кінь* – шахова фігура (ВТССУМ 2007: 542).

Багатозначність зоотермінів з'являється у зв'язку з реінтеграцією наукового знання. Спостерігаємо дворозгалужену полісемію різних сфер, де значення дуже віддалені і не мають між собою спільних сем: *ведмідь* – 1) *розм.* суміш різних вин або суміш вина з чаєм чи кавою. 2) *перен.* біржовий спекулянт, який отримує прибуток, граючи на зниженні курсу. (ФЕС 2005: 117); *змійовик* – 1) зігнута у вигляді спіралі труба, призначена для поверхневого теплообміну; 2) назва мінералу серпентину (ВТССУМ 2007: 466); *козел* – 1) *спорт.* гімнастичний прилад для перестрибування, що має форму короткої колоди на чотирьох високих ніжках, оббитої шкірою або дерматитом; 2) *мет.* метал, сплав, який застиг під час плавлення й прилип до стінок печі, ківша (ВТССУМ 2007: 551).

Деякі зооназви мають не два, а декілька значень, оскільки перейшли в різні терміносистеми: *жабка* – 1) *вет.* розростання кісток у суглобах кінцівок тварин, перев. коней унаслідок запалень чи різних травм, що призводить до кульгання; 2) *розм.* пристосування для затискання електропроводу; затискач; 3) *розм.* пристрій для помпи, за допомогою якої накачують гумові човни (ВТССУМ 2007: 363); *коза* – 1) пневматичний музичний інструмент, подібний до волинки. 2) елемент бойового гопака – удар у стрибку з розвороту. 3) *заст.* – в'язниця (ВТССУМ 2007: 551).

Щодо технічної сфери, то там слід вести мову про спеціальну лексику, наповнену жаргонізмами, професіоналізмами на зразок: *бики, гусак, гусениця, жабка, журавель, їжак, мушка, кішка, собачка*. Професіоналізми належать до ненормативної спеціальної лексики, їх не подають у термінологічних словниках, оскільки функціонують вони переважно в усному та розмовному мовленні фахівців певної галузі. Значення професіоналізмів розуміють лише фахівці, оскільки професіоналізми мають специфічну сферу використання й виникають в умовах фахового спілкування як вторинні форми вираження. Напр.: *бики* – тех. Масивні проміжні бетоновані або кам'яні опори, на яких тримається міст // Берегові бетоновані або кам'яні опори греблі; стояки (ВТССУМ 2007: 77). Як бачимо, метафоризація здійснена здебільшого на основі зовнішньої подібності.

Виявлено й *омонімію* у межах зооназв у різних галузях: *Бики*² – *жарг.* біржові маклери, дилери тощо, які грають на фондових біржах на підвищення (ФЕС 2005: 77). *Рак*¹ – прикріплений до жердини гачок, яким витягають воду з криниці; *Рак*² – *мед.* злоякісна пухлина на зовнішніх чи внутрішніх органах людини чи тварини (ВТССУМ 2007: 1200); 2) хвороба рослин, яка виявляється в утворенні наростів, напливів або ран на їх стеблах і корінні. *Рак*³ – *астр.* одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку, розташоване в Північній півкулі неба (ВТССУМ 2007: 1200).

До термінолексики належать також термінні та професійні жаргонізми Термінологізовані жаргонізми дослідники розуміють як стилістично забарвлені номінації, що функціонують у вигляді професійних висловів, але виражають

наукові поняття, мають чітко окреслену дефініцію і, таким чином, претендують на роль термінів. До професійних жаргонізмів відносять конотативно марковані вислови, що не виражають наукового поняття і не мають дефініції, але задовольняють потреби професійного спілкування у певній галузі. І, нарешті, професійна лексика визначається як слова, вирази, звороти мови, що властиві спілкуванню людей, пов'язаних із певною галуззю діяльності (Покровська 1995). Наприклад, лексика економічної сфери: **бики**² – жарг. Біржові маклери, дилери тощо, які грають на фондових біржах на підвищення (ФЕС 2005: 77). **Ринок «биків»** – період підвищення фондової кон'юнктури, коли додаткові вигоди стримують біржові спекулянти (ФЕС 2005: 411). **Ринок «Ведмедів»** – період зниження фондової кон'юнктури, коли додаткові вигоди отримують біржові спекулянти – бики (ФЕС 2005: 411).

Виявляємо полісемію і серед складених терміноназв: **півнячий гребінь** – 1. *мед.* верхня частина перпендикулярної пластини решітчастої кістки, що підіймається над дірчастою пластиною. Серп мозку, один з листків твердої мозкової оболонки, прикріплюється до нього; 2. мінерал класу сульфідів та їх аналогів (хім. аналог піриту); дисульфід ... призматичні, а також двійники і зростки типу «півнячого гребеня» (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>). Міграцію термінів з однієї терміносистеми до іншої кваліфікуємо як **ретермінізацію**, що пов'язано з модифікацією сем терміна, із переосмисленням значення в новій терміносистемі.

Зібрану термінолексику складеної структури можна поділити на дві групи: а) у яких зоолексема виражена іменником і б) у яких зоолексема виражена прикметником.

У першій підгрупі основне семантичне навантаження несе на собі іменник у структурі: прикметник + іменник або іменник у формі Н.в. у структурі обидвох іменників. **Грудна жаба** – (*заст. назва* стенокардії), захворювання, симптомами якого є напади раптового болю (ангінозний біль) у грудях внаслідок гострої недостатності кровопостачання міокарду – клінічна форма ішемічної хвороби серця (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>).

Залежний іменник: **око тигра** - мінерал 1) різновид крокідоліту жовтого або бурого кольору, забарвлений оксидами заліза; 2) кварц з дрібними включеннями волокнистих і лускуватих мінералів; смугастий, золотистий або темно-бурий з шовковистим полиском). Колір і будова кристалу мінералу викликані наявністю у ньому оксиду заліза Fe₂O₃. (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>) (варіант: **тигрове око**).

Друга підгрупа термінів-комполітів містить зоонім-прикметник.

Чимало **назв рослин** мають у своєму складі прикметники-зооніми: **вовчий**: *вовча лапа, вовче лико, вовче тіло, вовчий горox, вовчий сон, вовчі ягоди*, та **заячий**: *заяча капуста, заяча конюшина, заяча кривця, заячий мак, заячий салат (заяча салата), заячий холодок*.

Перенесення значення відбувалося різними шляхами: за подібністю форми, подібністю функції, або ж одночасно форми й функції. Так, подібність форми

лягла в основу термінів *вовча лапа*, *вовчий копит*, *вовча стопа* за формою листочків рослини, яка нагадує слід звіра (Сабадош 2019: 532). Однак у назві *вовчі ягоди* – прикметник *вовчий* означає отруйний (Сабадош 2019: 500), має синонім *вовче лико*. Схожість рослини з плодом *гороху*, *квасолі* породило назви *вовчий горох*, *заячий горох*, де прикметники мають значення ‘несправжній, дикий’ (Сабадош 2019: 578); аналогічно у назві *заяча капуста* – листочки рослини подібні до капустяних. (Сабадош 2019: 587).

Окремі назви рослин мають синоніми: *заячий мак* – горицвіт, *ластовине зілля* – чистотіл, *собача кропива* – пустирник, *собачі реп'яхи* – череда трироздільна тощо.

Спостерігаємо й окремі випадки, коли зооназва однієї тварини стає суттєвою ознакою іншої: **тигровий пітон**, **морський леопард** (за забарвленням шкіри), **їжак-риба**, **морський кіт**. Порівняймо: *тигровий пітон* – неотруйна змія роду пітон, на світло-коричневому або жовтуватому тлі тулуба якого розташовано рядок великих плям червонувато-бурого кольору неправильної чотирикутної форми, з'єднаних перемичками, що створює ефектний «килимовий» малюнок. З боків тулуба тягнуться два рядки невеликих темних плям, що нагадують зображення тигрової шкіри (ВТССУМ 2007: 612); **риба – їжак** – *риба завдовжки 30-90 см*, укрита гострими ядовитими колючками, які при роздуванні встають сторчма і надають рибі загрозливого вигляду. Домінує перенесення за зовнішньою ознакою (ВТССУМ 2007: 509); **морський кіт** – скат родини хвостоколів (ВТССУМ 2007: 543)

До медичної галузі належать терміни: *бичаче серце*, *вовча паща*, *ведмежа хвороба*, *заяча губа*, *курячі груди*, *собача ямка*, *тигрове серце* тощо.

Деякі з них мають стосунок до **анатомічних** патологій: **заяча губа** – вроджена вада людини, що виявляється у роздвоєнні верхньої губи (ВТССУМ 2007: 439); **курячі груди** – різновид рахіту, виступ грудної клітки вперед як у птахів. Синонім: *килевидна грудна клітка* ([https://uk.wikipedia.org/wiki //курячі груди](https://uk.wikipedia.org/wiki/курячі_груди)). **Куряча сліпота** – хвороба очей, за якої людина погано бачить у сутінках, за ослабленого освітлення (ВТССУМ 2007: 599). **Півнячий гребінь** – *мед.* верхня частина перпендикулярної пластини решітчастої кістки, що підіймається над дірчастою пластиною. Серп **мозку**, один із листків твердої мозкової оболонки, що прикріплюється до нього ([https://uk.wikipedia.org/wiki //півнячий гребінь](https://uk.wikipedia.org/wiki/півнячий_гребінь)). **Собача ямка** – *анатом.* заглиблення на передній частині тіла верхньої щелепи, де починається м'яз, що піднімає кут рота (ВТССУМ 2007: 1352). **Вовча паща** – ущелина піднебіння, яка, відноситься до внутрішньоутробних патологій черепно-лицьового відділу скелета (ВТССУМ 2007: 196). **Черв'як мозочка** – *анат.* філогенетично прадавній відділ мозочка, розміщений між його півкудями (ВТССУМ 2007: 1598).

Спостерігаємо низку термінів з однаковим стрижневим словом, де назви тварин або відзоонімні прикметники чи іменники уточнюють, конкретизують ту чи іншу ознаку. Напр.: *вухо макаки*, *вухо кажана*, *котяче вухо*. **Вуха макаки** або так звані скорочені вуха, коли завитки у вушній раковині розгладжені, майже

зведені нанівець. *Вухо «кажана»* – клаповухість, *котяче вухо* – вухо, складене вдвоє (УАІМСД 2003 т.1: 328).

Деякі терміни позначають **хвороби, захворювання**: **бичаче серце** – кардіомегалія, характерне тим, що всі серцеві камери або одна збільшені в розмірах, внаслідок чого серце не здатне ефективно перекачувати кров (патологія представляє загрозу не тільки для здоров'я, але й для життя людини) ([https://wikipedia.org/wiki// бичаче серце](https://wikipedia.org/wiki//_бичаче_серце)); **ведмежа хвороба** – бурхлива вегетативна реакція на дію надзвичайного подразника, яка характеризується раптовою мимовільною дефікацією (ВТССУМ 2007: 117); **гусеничний дерматит** – різновид алергійного контактного дерматиту. Синонім лепідоптеризм – подразнення шкіри після контакту з волосками тіла метеликів або гусені окремих видів ([https://wikipedia.org/wiki// гусеничний дерматит](https://wikipedia.org/wiki//_гусеничний_дерматит)), лепідоптеризм; **тигрове серце** – жирова дистрофія серцевого м'яза. Міокард в розрізі при цій патології представлений у вигляді жовто-білих тонких смуг, що чергуються з ділянками червоно-коричневого відтінку, що візуально нагадує шкуру тигра. Такий стан тканин виникає при високому ступені жирової дистрофії ([https://wikipedia.org/wiki// тигрове серце](https://wikipedia.org/wiki//_тигрове_серце)).

Незначна кількість складених зооназв перейшли в технічну сферу: **черв'ячна передача** – механізм, що передає обертання між перехресними валами за допомогою черв'яка (на ведучому валі) і зубчастого колеса (на веденому валі) (ВТССУМ 2007: 1598)

Спостерігаємо випадки, коли полісемія поширюється у межах однієї терміносистеми або близькоспоріднених терміносистем. Порівняймо: **бичаче серце** – **тигрове серце** (кардірпатологія); **собача кропива**, **собача петрушка** (ботаніка).

Слід зазначити, що в окремі науковій галузі натрапляємо й на різні комбінаційні моделі, зокрема у мінералогії натрапляємо на **назви мінералів**: *баранячий лоб, вовчий грот, змійовик, мамонтова печера, півнячий гребінь, око тигра*. Це зазвичай терміни, де зоонімом є прикметник і рідше – залежний іменник. Порівняймо: **Собаче** ікло – мінерал класу кальциту, що відрізняється тільки формою кристалу. Синоніми «метелик», «крило ангела» ([https://uk.wikipedia.org/wiki//собаче ікло](https://uk.wikipedia.org/wiki//собаче_ікло)). **Око тигра** – мінерал 1) різновид крокідоліту жовтого або бурого кольору, забарвлений оксидами заліза; 2) **кварц** із дрібними включеннями волокнистих і лускуватих **мінералів**; смугастий, золотистий або темно-бурий з шовковистим полиском). Колір і будова кристалу мінералу викликані включенням у нього оксиду заліза Fe_2O_3 ([https://uk.wikipedia.org/wiki//око тигра](https://uk.wikipedia.org/wiki//око_тигра)) (варіант: *тигрове око*). **Півнячий гребінь** – мінерал класу сульфідів та їх аналогів (хім. аналог піриту); дисульфід ... призматичні зростки типу «півнячого гребеня» (там само).

Сюди ж дотичні й **астрономічні назви**: **Велика Ведмедиця** (лат. *Ursa Major*), українська історична назва Великий Віз – сузір'я північної небесної півкулі, складається з семи яскравих зір, які утворюють астеризм, та 80-ти тьмяних. На території України спостерігається протягом цілого року. **Гончі Пси**

– сузір'я північної півкулі неба. Спостерігається на всій території України упродовж цілого року. Найкращі умови спостереження у квітні. Містить 57 зірок, видимих неозброєним оком. **Сузір'я Риб** – зодіакальне сузір'я. У Рибях знаходиться точка весняного рівнодення (<https://uk.wikipedia.org/wiki>).

Можемо спостерігати, коли вторинна номінація виявляється одночасно в однослівному та складеному термінах різних виробничих сфер: **Слон** – шахова фігура, що пересувається по діагоналі на будь-яку кількість клітин (ВТССУМ 2007: 1345). **Слоновий папір** – *спец.* Товстий шорсткий папір для малювання або креслення (ВТССУМ 2007: 1345). Аналогічно: **павук** – 1) різновид рибальської снасті, 2) картковий пасьянс (де домінують як зовнішня, так і функційна подібність).

Науковці зазначають, що «впродовж багатьох століть диференціація була абсолютною домінантою у науці, відбувалось активне розгалуження людського пізнання на різні гілки, дисципліни, розділи та підрозділи. Той факт, що сучасна наука нараховує більше двох тисяч окремих дисциплін та більше семи тисяч напрямів досліджень, завдячує саме цій тенденції розвитку пізнання світу» (Семенюк 2013: 12).

Найменше термінолексем зоологічного спрямування виявлено у мистецькій та мисливсько-військовій галузях (**коза** – пневматичний музичний інструмент, подібний до волинки (ВТССУМ 2007: 551); **черепашка** – язичково-клавішний музичний інструмент, різновид російської гармоні малого розміру з 3–7 клавішами (ВТССУМ 2007: 1599).

Мушка – невеликий виступ на кінці дула вогнепальної зброї для прицілювання (ВТССУМ 2007: 697), **їжаки** – нахрест скріплені та обмотані колючим дротом колоди або рейки, що їх використовують проти ворожих танків та піхоти (ВТССУМ 2007: 509).

Висновки. Розгляд реінтеграції термінів-зоонімів показав, що вони проникають у різні наукові галузі: ботаніку, медицину, економіку, спорт, техніку, астрономію, мінералогію. Такий перехід пов'язаний з метафоризацією назв на підставі зовнішньої, функційної чи подвійної подібності. Найбільша кількість зоолексем виявлено у ботанічній терміносистемі та медичній. Найменша – у військовій та мистецькій.

На прикладах міжнаукових термінних запозичень, які в результаті образного переосмислення перейшли з однієї терміносистеми до іншої і вживаються у прямому значенні в одній з наук, а в переносному – в іншій, можна побачити реалізацію внутрішніх смислових можливостей термінів.

Перспектива дослідження полягає в тому, що ретермінізація, чи міжсистемна семантична деривація, ще є малодослідженою у конкретних терміносистемах. Вона подає цікавий і глибокий лінгвістичний матеріал, що свідчить про безмежні можливості нашої мови.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (ред. В. С. Бусола). Київ-Ірпінь: 2007.
[Velykyu tlmachnyu slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (red. V.S. Busola). Kyiv-Irpin', 2007.]
2. Гуменюк, Т. І. «Лексико-семантичні процеси в сучасній телевізійній фаховій мові». *Мова: класичне – модерне – постмодерне* 2. 2016, 262–269.
[Humenyuk, T. I. «Leksyko-memantychni protsesy v suchasnyy televiziyniy fakhoviy movi». *Mova: klasychne – moderne – postmoderne* 2, 2016, 262–269.]
3. Житін, Я. «Міжгалузева термінологія як об'єкт лінгвістичного аналізу: стан і перспективи дослідження». *Вісник Харків. ун-ту імені В.Н. Каразіна* 798, 2008, 5–9.
[Zhytin, YA. «Mizhhaluzeva terminolohiya yak ob'yekt linhvistychnoho analizu: stan i perspektyvy doslidzhennya». *Visnyk Kharkiv. un-tu imeni V.N. Karazina* 798, 2008, 5–9.]
4. Загородній, А. Г., Вознюк, Г. Л. Фінансово-економічний словник, Львів. 2005. 713 с.
[Zahorodniy, A. H., Voznyuk H. L. *Finansovo-ekonomichnyy slovnyk*, L'viv. 2005. 713 s.]
5. Кринець, О. М. «Багатозначність термінів як результат реінтеграції наукового знання». *Вісник нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія Проблеми української термінології* 869, 2017, 30–34.
[Krynets', O. M. «Bahatoznachnist' terminiv yak rezul'tat reintehratsiyi naukovoho znannya». *Visnyk nats. un-tu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya Problemy ukrayins'koyi terminolohiyi* 869, 2017, 30–34.]
6. Кузнєцова, І. В. «Вторинна номінація як один з способів утворення галузевих термінологій». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія "Філологія"* 2 (4), 2010: 134–139.
[Kuznyetsova, I. V. «Vtorynna nominatsiya yak odnyn zi sposobiv utvorennya haluzevykh terminolohiy». *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya "Filolohiya"* 2 (4), 2010: 134–139.]
7. Кухарчишин, М. І. «Міжгалузева термінологічна кореляція у процесі транстермінологізації (на матеріалі біологічної терміносистеми)». *Термінологічний вісник. Київ: Інститут української мови НАНУ* 5, 2019, 246–253.
[Kukharchyshyn, M. I. «Mizhhaluzeva terminolohichna korelyatsiya u protsesi transterminolohizatsiyi (na materialі biolohichnoyi terminosystemy)». *Terminolohichnyy visnyk: Kyiv: Instytut ukrayins'koyi movy NANU* 5, 2019, 246–253]
8. Лагдан, С. П. «Вторинна номінація як спосіб творення жаргонної лексики працівників залізничного транспорту». *Альманах науки* 6/2, 2018: 30–32.
[Lahdan, S. P. «Vtorynna nominatsiya yak sposib tvorennya zharhonnoyi leksyky pratsivnykiv zaliznychnoho transportu». *Al'manakh nauky* 6/2, 2018: 30–32.]
9. Мацюк, Г. «Як називають матеріали?». *Культура слова* 33. <http://www.kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine33-8.pdf>
[Matsyuk, H. «Yak nazyvayut' materialy?». *Kul'tura slova* 33. <http://www.kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine33-8.pdf>]
10. Покровська, О. А. Українська термінологія ринкових відносин: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 1995. 207 с.
[Pokrovs'ka, O. A. *Ukrayins'ka terminolohiya rynkovykh vidnosyn: Dys. kand. filol. nauk: 10.02.01 Kharkivs'kyu nats. un-t im. V. N. Karazina. KH., 1995. 207 s.*]
11. Сабадош, Іван. Українські назви рослин. Ужгород, 2019. 1030 с.
[Sabadosh, Ivan. *Ukrayins'ki nazvy roslyn. Uzhhorod, 2019. 1030 s.*]
12. Семенюк, Е. П. «Особливості диференціації та інтеграції у сучасній науці». *Вісник нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Філософські науки"*, 2013, 12–16.

- [Semenyuk, E. P. «Osoblyvosti dyferentsiatsiyi ta intehratsiyi u suchasniy nautsi». *Visnyk nats. un-tu "L'vivs'ka politekhnikha". Seriya "Filosofs'ki nauky"*, 2013, 12–16.]
13. Сергеева, Г. А. «Мовні аспекти взаємодії терміносистем права та економіки». *Незгасимий Словосвіт: Збірник наукових праць на пошану професора В. С. Калашиника*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011, 103–112.
[Serheyeva, H. A. «Movni aspekty vzayemodiyi terminosystem prava ta ekonomiky». *Nez-hasymyy Slovosvit: Zbirnyk naukovykh prats' na poshanu profesora V. S. Kalashnyka*. Kharkiv: Kharkivs'kuu natsional'nyu universytet imeni V. N. Karazina, 2011, 103–112.]
14. Сокіл-Клепар, Н. В. «Соматична лексика в номінації географічного простору Карпат». *Народознавчі зошити* 3, 2016, 64–652.
[Sokil-Klepar N.V. «Somatychna leksyka v nominatsiyi heohrafichnoho prostoru Karpat». *Narodoznavchi zoshyty* 3, 2016, 646–652.]
15. Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда (ред. Павла Джуля, Бориса Зіменковського). У 2-х Т. Львів: Наутілос, 2003. 2688 с.
[Uk rayins'ko-anhliys'kuu ilyustrovanyu medychnyu slovnyk Dorlanda (red. Pavla Dzhulya, Borysa Zimenkovs'koho). U 2-kh T. L'viv. Nautilus, 2003.]
16. Черненко, Тетяна. «Соматична метафора в географічній термінології Житомирщини». *Вісник Львівського університету. Серія філологічна* 71, 2019.
[Chernenko, Tetyana. «Somatychna metafora v heohrafichniy terminolohiyi Zhytomyrshchyny». *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna* 71, 2019.]
17. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Умовні скорочення

1. ВТССУМ 2007 - Великий тлумачний словник сучасної української мови (ред. В. С. Бусола). Київ-Ірпін, 2007.
[VTSSUM 2007 – Velykuu tлумachnyu slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (red. V. S. Busola). Kyiv-Irpin', 2007.]
2. УАІМСД - Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда (ред. Павла Джуля, Бориса Зіменковського). У 2-х Т. Львів: Наутілос, 2003. 2688 с.
[UAIMSD - Ukrayins'ko-anhliys'kuu ilyustrovanyu medychnyu slovnyk Dorlanda (red. Pavla Dzhulya, Borysa Zimenkovs'koho). U 2-kh T. L'viv: Nautilus, 2003. 2688 s.]
3. ФЕС – Загородній, А. Г., Вознюк, Г. Л. Фінансово-економічний словник, Львів. 2005. 713 с.
[FES – Zahorodniy, A. H., Voznyuk, H. L. Finansovo-ekonomichnyu slovnyk, L'viv: 2005. 713 s.]

RETERMINIZATION OF ZOOLEXES IN MODERN UKRAINIAN SCIENTIFIC LANGUAGE

Iryna Kochan

Department of Applied Linguistics, Ivan Franko National University, Lviv, Ukraine.

Abstract

Background: The lexical-semantic processes of the transition of zoological names to other term systems, where they lose their primary meaning and begin to denote completely different concepts, are considered. According to the relevant dictionaries (both general language and highly specialized), their definitions were clarified and a connection with the zooname was established, a way of transferring it to another term system was found, which is an integral indicator of the professional linguistic picture of the world. The scientific fields into which such terminexemes penetrated, the basis and ways of transferring the name are determined. Since the glossary covers not only terms, but also professionalisms, professional jargons, nomenclature signs, they all came into our field of vision.

Purpose: One-word and multi-word structures with polysemy and homonymy are found among the term lexemes, which are associated with the same signs of transferring the name to another term system, as well as with different ones.

The sign of external similarity formed the basis of the transfer of zoonyms to botanical nomenclature, partly to medical, sports, and functionally to technical, economic, military, and medical nomenclature. Both signs are in technical fields, sports, art.

Results: Zoonyms are singled out and described in various areas of our life: botany, medicine, technology, sports, military and military industry, art, astronomy, geology, etc. Detailed attention is paid to the basis of the terminological usage.

In the technical field, one should talk about a special vocabulary filled with jargon, professionalism, which only specialists understand, since this vocabulary has a specific field of use and arises in the conditions of professional communication as a secondary form of expression.

Discussion: In these processes of re-terminization (trans-terminization), the influence of the linguistic picture appears to be greater than the influence of the national scientific picture, since during terminolization, not only the lexical stock of the literary language is used, but also its word-forming system, imagery, models of semantic transfers.

Keywords: terminology, zoonames, linguistic and scientific picture of the world, reteominization, Ukrainian language.

Vitae

Iryna Kochan is Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Applied Linguistics at Ivan Franko National University. Her areas of research interests include terminology, text linguistics, language culture, methods of teaching the Ukrainian language.

Correspondence: iryna.kochan@lnu.edu.ua

Надійшла до редакції 05 січня 2023 року
Рекомендована до друку 08 лютого 2023 року